

**KICHIK VA O'RTA BIZNES UCHUN YO'NALTIRILGAN
INVESTITSİYALARNING IQTISODIY
SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI TAXLILI**

Ergashova Ma'mura Farxodovna

*Kadastr agentligining "Fazoviy ma'lumotlar infrastrukturasini"
malaka oshirish markazi Bosh mutaxassisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik va o'rta biznesga (KOB) yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish masalasi o'rganiladi. O'zbekiston sharoitida KOB subyektlarining rivojlanish holati, ularga yo'naltirilayotgan investitsiyalarning hajmi, tuzilmasi va rentabelligi tahlil qilinadi. Ilmiy maqola doirasida investitsiyalarning samaradorligini aniqlash uchun ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqilgan va amaliy tavsiyalar ilgari surilgan. Xorijiy tajriba asosida takliflar ishlab chiqilib, O'zbekistonda KOBni investitsiyaviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish strategiyalari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: kichik va o'rta biznes, investitsiya samaradorligi, investitsion muhit, davlat siyosati, O'zbekiston iqtisodiyoti, KOB subyektlari.

Kirish. Bugungi globallashtirish jarayoni, texnologik yangilanishlar va raqobat muhitining kuchayib borayotgani sharoitida milliy iqtisodiyotning barqaror va inklyuziv o'sishini ta'minlashda kichik va o'rta biznes (KOB) subyektlari muhim o'rin egallaydi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda KOB sektori Yalpi ichki mahsulot (YaIM)ning 50–60 foizini, jami bandlikning esa 70–80 foizini tashkil qiladi. Bunday ko'rsatkichlar bu sohaning iqtisodiy taraqqiyotdagi ustuvor ahamiyatini namoyon etadi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda KOBni rivojlantirish, ularni qo'llab-quvvatlash va investitsion faoliyatini rag'batlantirish borasida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2022-yil 8-apreldagi Prezident qaroriga muvofiq, kichik biznes subyektlariga soliq va kredit imtiyozlari, subsidiyalar, inkubatsiya va akseleratsiya xizmatlari yo'lga qo'yilgan. 2023-yilda KOB subyektlari umumiy ishlab chiqarish hajmining 57,2 foizini, jami ish o'rinlarining esa 76 foizidan ortig'ini ta'minlagani mazkur yo'nalishning iqtisodiy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shunga qaramay, investitsiyalarning KOBdagi iqtisodiy samaradorligi hali to'liq darajada ro'yobga chiqmagan. Ayrim hollarda investitsiyalar noto'g'ri taqsimlanmoqda,

ularning rentabelligi past, innovatsion yoʻnalishdagi loyihalar esa yetarlicha qoʻllab-quvvatlanmayapti. Investitsiyalarning KOB subyektlarida maksimal darajada iqtisodiy effekt berishi uchun ilmiy asoslangan yondashuvlar zarur.

Mazkur tadqiqot aynan kichik va oʻrta biznes subyektlariga yoʻnaltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholash, mavjud muammolarni tahlil qilish hamda samaradorlikni oshirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqishga bagʻishlanadi.

Adabiyotlar sharhi

Kichik va oʻrta biznes (KOB) subyektlariga yoʻnaltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish boʻyicha ilmiy adabiyotlarda turli yondashuvlar va nazariy qarashlar mavjud. Koʻplab olimlar bu sohadagi investitsiyalarning muhim jihatlarini, ularning natijadorligini baholash usullarini va davlat siyosatining rolini chuqur oʻrganganlar.

Beck, Demirgüç-Kunt va Levine (2005) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda kichik biznes subyektlarining iqtisodiy oʻsishga qoʻshadigan hissasi aynan ularning moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatiga bogʻliqligi taʼkidlangan. Mualliflar rivojlanayotgan davlatlarda moliyaviy bozorlarning samarali ishlashi KOB faoliyatining kengayishiga bevosita taʼsir koʻrsatishini aniqlaganlar.

OECD (2023) maʼlumotlariga koʻra, Yevropa mamlakatlarida KOB sektoriga yoʻnaltirilgan investitsiyalarni monitoring qilish uchun maxsus indikatorlar tizimi joriy etilgan boʻlib, ushbu indikatorlar rentabellik, ish oʻrinlari yaratilishi, eksport salohiyati va innovatsion faollikni baholash imkonini beradi. Bu yondashuv Oʻzbekiston uchun ham moslashtirilgan holda qoʻllanishi mumkin.

Lee & Park (2021) tomonidan Janubiy Koreyada olib borilgan tadqiqotlarda esa investitsiyalarning samaradorligi indikatorlarini oʻlchashda “input-output” yondashuvi qoʻllanilgan. Ular kichik biznesga yoʻnaltirilgan har 1 mlrd von investitsiya natijasida qancha yangi mahsulot ishlab chiqarilgani, eksport hajmi va ish oʻrinlari oʻzgarganini oʻrganganlar. Ularning natijalari kichik biznesdagi investitsion faoliyatni muvofiqlashtirish davlat siyosatining muhim elementi ekanini koʻrsatgan.

Gʻulomov S.S. (2019) oʻzining “Tadbirkorlik va biznes asoslari” nomli darsligida Oʻzbekiston sharoitida kichik biznesga investitsiya jalb etishning murakkab tomonlarini, ayniqsa, rasmiylashtirishdagi toʻsiqlar, infratuzilmaning rivojlanmaganligi va bilimli kadrlar yetishmasligini muhim omillar sifatida qayd etadi.

Karimova D.N. (2021) esa Oʻzbekistonda kichik biznesga xorijiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlari va ularning iqtisodiy samaradorligi boʻyicha tahliliy tadqiqot olib borgan. Muallif xorijiy investorlarga soliq imtiyozlari, yengil litsenziyalash va raqamli

xizmatlarni taklif etish orqali KOB sektorining investitsiyaviy jozibadorligini oshirish mumkinligini asoslagan.

Bundan tashqari, **World Bank (2022)** ma'lumotlarida O'zbekistonda biznes yuritishning soddalashtirilgan tartiblari, biroq kapitalga kirishdagi cheklovlar kichik biznes investitsion faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani qayd etilgan. "Doing Business" indeksida O'zbekiston investitsion muhit bo'yicha sezilarli siljishlarga erishgan bo'lsa-da, KOB segmenti uchun moliyalashtirishdagi barqarorlik hali ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagi ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, KOBga yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun tizimli yondashuv, raqamli indikatorlar asosida baholash, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish hamda innovatsion loyihalarga ustuvorlik berish muhim hisoblanadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda kichik va o'rta biznes subyektlariga (KOB) yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini o'rganish maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot nazariy jihatdan iqtisodiy o'sish nazariyalari, investitsion samaradorlik konsepsiyalari, hamda mikroiqtisodiy tahlil tamoyillariga asoslanadi. Amaliy jihatdan esa O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti misolida statistik tahlil, empirik model va mintaqaviy tahlil usullaridan foydalanildi.

Natijalar

O'zbekiston Respublikasida 2019–2024 yillar mobaynida kichik va o'rta biznes subyektlariga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi sezilarli darajada oshgan. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda KOBga yo'naltirilgan jami investitsiyalar hajmi 41,5 trln so'mni tashkil etib, bu 2019-yilga nisbatan 1,8 baravarga o'sdi. Quyida tadqiqotda olingan asosiy natijalar keltiriladi:

1. Investitsiyalar va ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi bog'liqlik

Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasidagi kichik va o'rta biznes subyektlariga (KOB) yo'naltirilgan investitsiyalarning ularning ishlab chiqarish hajmiga ta'sir darajasi statistik tahlil asosida o'rganildi. 2019–2023 yillar davomida olingan rasmiy ma'lumotlar asosida KOB subyektlarining ishlab chiqarish hajmi va investitsiyalar hajmi o'rtasida yuqori darajadagi musbat bog'liqlik mavjudligi aniqlandi.

R orqali amalga oshirilgan korrelatsion-regression tahlil natijasida quyidagi muhim faktlar aniqlandi:

- KOB subyektlariga yo'naltirilgan investitsiyalar bilan ularning ishlab chiqarish hajmi o'rtasida **musbat va sezilarli korrelyatsiya ($r = 0,79$)** mavjud.

- Regression tahlil natijasida aniqlanishicha, investitsiya hajmidagi 1 foizlik o'sish, o'rtacha hisobda KOB ishlab chiqarish hajmini 0,62 foizga oshiradi ($p < 0.01$).

- Rentabellik darajasi 2019-yildagi 8,3% dan 2023-yilga kelib 11,6% ga ko'tarilgan.

O'zbekiston Respublikasida kichik va o'rta biznes (KOB) subyektlariga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi mintaqalar kesimida jiddiy tafovutlarga ega. Tadqiqot davomida 2023-yil ma'lumotlari asosida KOBga yo'naltirilgan investitsiyalar, ularning ulushi va ushbu investitsiyalar evaziga yaratilgan iqtisodiy natijalar har bir viloyat kesimida tahlil qilindi.

2.1. Investitsiyalarning hududiy taqsimoti

1-jadval

O'zbekistonning 14 hududida KOB sektori uchun ajratilgan investitsiyalar hajmi quyidagicha

Hudud	KOBga ajratilgan investitsiyalar (mlrd so'm)	Umumiy investitsiyalardagi ulushi (%)
Toshkent shahri	9 800	64.1
Toshkent viloyati	4 400	60.2
Farg'ona viloyati	3 120	58.3
Samarqand viloyati	2 950	56.8
Qashqadaryo viloyati	1 570	51.6
Navoiy viloyati	1 200	49.3
Qoraqalpog'iston R.	980	49.4
Surxondaryo viloyati	870	48.7

Tahlildan ko'rinib turibdiki, Toshkent shahri, Toshkent va Farg'ona viloyatlari KOB investitsiyalarining asosiy qismini o'zlashtirgan bo'lib, bu hududlardagi biznes muhit, infratuzilma va bank-moliya tizimining rivojlanganligi bilan izohlanadi.

2.2. Investitsiyalarning samaradorligi mintaqalar kesimida

2-jadval

Hududlar bo'yicha 1 mlrd so'm investitsiya evaziga yaratilgan ish o'rinlari va mahsulot hajmi quyidagicha baholandi:

Hudud	1 mlrd so'm investitsiyaga yaratilgan ish o'rinlari (ta)	Mahsulot hajmi (mlrd so'm)
Andijon viloyati	18.2	6.7
Farg'ona viloyati	17.4	6.5
Samarqand viloyati	15.8	5.9
Surxondaryo viloyati	14.2	5.1
Qashqadaryo viloyati	12.5	4.8
Qoraqalpog'iston R.	9.7	3.9
Navoiy viloyati	8.9	3.6

Bu natijalar hududiy investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi ancha farqlanishini ko'rsatadi. Jumladan, Andijon va Farg'ona viloyatlarida har 1 mlrd so'm investitsiyaga 17–18 ta yangi ish o'rni yaratilgan bo'lsa, Qoraqalpog'iston va Navoiyda bu ko'rsatkich 10 tagacha pasaygan.

2.3. Investitsiyalarning taqsimlanishiga ta'sir qiluvchi omillar

Investitsiyalarning mintaqaviy taqsimotiga quyidagi omillar sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda:

- **Infratuzilmaviy rivojlanish darajasi** – yo'l, transport va aloqa tizimlari.
- **Bank va moliyaviy xizmatlar tarmog'i** – mikrokreditlar va subsidiyalar mavjudligi.
- **Kadrlar salohiyati** – malakali ishchi kuchi mavjudligi.
- **Hududiy investitsion jozibadorlik** – yer ajratish, soliq imtiyozlari, ruxsatnoma tartibotlari soddaligi.
- **Tadbirkorlik madaniyati va an'analari** – aholining tashabbuskorligi, ilg'or tajribalar.

2.4. Mintaqaviy tengsizliklar oqibatlari

KOB subyektlariga yo'naltirilgan investitsiyalarning mintaqaviy notekis taqsimlanishi quyidagi salbiy oqibatlarga olib kelmoqda:

- Iqtisodiy faollikda hududlar o'rtasida nomutanosiblik;
- Ishsizlik darajasida farq va mehnat migratsiyasining kuchayishi;
- Chekka hududlarda infratuzilmaviy sustlashish va investitsion faollikning pastligi;
- Innovatsion faoliyat va yangi texnologiyalar joriy etilishidagi orqada qolish.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, Toshkent shahri va Farg'ona viloyati KOB sektorida investitsiyaviy faollik bo'yicha yetakchi hisoblanadi, biroq Qoraqalpog'iston va ba'zi chekka hududlarda bu ko'rsatkichlar ancha past.

3. Ish o'rinlari yaratilishi va investitsiya samaradorligi

2023-yilda 1 mlrd so'm investitsiyaga to'g'ri kelgan o'rtacha yangi ish o'rinlari soni quyidagicha baholandi:

- O'rtacha: **14,8 ta ish o'rni**;
- Eng yuqori: **18,2 ta (Andijon viloyati)**;
- Eng past: **9,7 ta (Navoiy viloyati)**.

Bu natijalar investitsiyalarning hududiy samaradorligini baholashda zarur indikatorlar tizimini shakllantirish lozimligini ko'rsatadi.

4. Innovatsion loyihalarga investitsiyalarning ulushi

Tahlil davomida aniqlandiki, KOB sektoridagi umumiy investitsiyalar hajmida **innovatsion loyiha va texnologik yangilanishlarga yo'naltirilgan sarmoyalar ulushi atigi 11–13%** atrofida. Bu esa iqtisodiy samaradorlikni oshirishga to'sqinlik qiluvchi muhim omil sifatida baholandi.

5. Tadbirkorlar o'rtasidagi so'rovnoma natijalari

100 nafar kichik biznes rahbarlari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma asosida quyidagi muammolar aniqlandi:

- 68% – uzoq muddatli kredit resurslari yetishmasligi;
- 53% – investitsiya loyihalari bo'yicha texnik-iqtisodiy asoslarning murakkabligi;
- 42% – davlat grantlari va subsidiya olishdagi byurokratik to'siqlar;
- 36% – investorlarga huquqiy kafolatlar bo'yicha ishonchning pastligi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda kichik va o'rta biznes (KOB) subyektlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan investitsiyalar hajmi ortib borayotgani kuzatilmoqda. Tadqiqot natijalari investitsiyalar va ishlab chiqarish hajmi o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Bu esa investitsiyalarning nafaqat joriy iqtisodiy ko'rsatkichlarga, balki uzoq muddatli o'sish tendensiyalariga ham ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Muhokama

Investitsiya samaradorligi masalasining dolzarbligi

KOBga yo‘naltirilgan investitsiyalarning samaradorligi nafaqat iqtisodiy o‘shishni, balki ijtimoiy ko‘rsatkichlar – jumladan, bandlik, hududiy rivojlanish va aholi farovonligini ham belgilaydi. R orqali o‘tkazilgan regressiya tahlili shuni ko‘rsatdiki, investitsiyalar hajmi oshgan sari ishlab chiqarish hajmi va rentabellik darajasi ortmoqda. Bu holat ilgari olib borilgan izlanishlar bilan ham mos keladi (Jumaev, 2022; Norqulova, 2023).

Mintaqaviy tafovutlar – asosiy muammo

Tahlillar KOBga yo‘naltirilgan investitsiyalarning mintaqalar bo‘yicha notekis taqsimlanganini tasdiqladi. Bu holat esa respublika hududlari o‘rtasida iqtisodiy tengsizlik kuchayishiga olib kelmoqda. Jumladan, Toshkent shahri, Farg‘ona va Samarqand viloyatlarida investitsiyalar va ular evaziga yaratilgan ish o‘rinlari yuqori bo‘lsa, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Navoiy viloyatida bu ko‘rsatkichlar ancha past. Ushbu natijalar A.Mirzayev (2021) tomonidan bildirilgan fikrlarni tasdiqlaydi: “Respublikada kichik biznes rivoji ko‘proq iqtisodiy markazlar atrofida jamlanmoqda.”

Innovatsion faoliyatdagi sustlik

Tadqiqotda aniqlanishicha, KOB sektorida innovatsion loyihalarga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar ulushi 13% dan oshmaydi. Bu esa iqtisodiyotda texnologik modernizatsiya sur‘atining pastligini ko‘rsatadi. Solishtirish uchun, Polshada KOB sektorida innovatsion loyihalarga ajratilayotgan investitsiyalar ulushi 25–30% ni tashkil etadi (World Bank, 2021). Shu bois, texnologik asoslilik darajasini oshirish bo‘yicha alohida strategiyalar ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

Tadbirkorlar uchun muammolar va byurokratik to‘siqlar

So‘rovnoma natijalari ham KOB subyektlarining asosiy muammolari investitsion resurslarga cheklangan kirish, uzoq muddatli kreditlar yetishmasligi va davlat grantlariga chiqishdagi byurokratik to‘siqlar ekanini ko‘rsatdi. Xuddi shunday muammolar xalqaro tadqiqotlarda ham ko‘tarilgan (WB Doing Business Report, 2020). Demak, muammoning ildizi lokal emas, balki tizimli hisoblanadi.

Siyosiy va institutsional choralar zarurati

Mavjud natijalar investitsiyalarni faqat ko‘paytirish emas, balki **ularning sifatini, yo‘naltirish sohasini va monitoring tizimini yaxshilash zaruriyatini** ko‘rsatmoqda. Bu borada quyidagilarga e‘tibor qaratilishi kerak:

- Investitsiyalarni hududiy ehtiyojlar asosida maqsadli taqsimlash;
- Innovatsion va raqamli iqtisodiyotga yo‘naltirilgan loyihalarni ustuvorlashtirish;

- Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish;
- Kredit-garov tizimini liberallashtirish orqali KOB uchun moliyaviy resurslarni kengaytirish.

Taqqosloviy natijalar

Tadqiqot natijalari boshqa rivojlanayotgan davlatlar (masalan, Vyetnam, Indoneziya, Turkiya) bilan taqqoslanganda shuni ko'rsatadiki, KOB sektorida investitsiyalarning samarali ishlatilishi ko'p jihatdan infratuzilma darajasi, elektron hukumat xizmatlari va moliyaviy inklyuziya bilan bog'liq. Bu omillar O'zbekistonda hali to'liq shakllanmagan bo'lib, ularni rivojlantirish iqtisodiy o'sishga ijobiy turtki beradi.

Xulosa

O'zbekiston iqtisodiyotida kichik va o'rta biznes subyektlariga (KOB) yo'naltirilgan investitsiyalar barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy drayveri bo'lib qolmoqda. Ushbu tadqiqot doirasida 2019–2023-yillar davomida KOB sektoriga jalb qilingan investitsiyalarning ishlab chiqarish hajmi, mintaqaviy rivojlanish va ish o'rinlari yaratishdagi o'zni empirik usullar orqali baholandi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki:

- Investitsiyalar hajmi va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjud ($r=0.79$),
- Har 1 mlrd so'mlik investitsiya o'rtacha 6,2 mlrd so'mlik mahsulot ishlab chiqarishga sabab bo'lmoqda,
- Mintaqaviy tafovutlar mavjud bo'lib, investitsiyalar asosan markaziy hududlarda to'plangan,
- Innovatsion loyihalarga investitsiyalar yetarli emas, ayniqsa texnologik sust hududlarda,
- Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash tizimi byurokratik to'siqlar va moliyalashtirishdagi cheklovlar bilan to'qnash kelmoqda.

Bu esa KOB subyektlariga yo'naltirilgan investitsiyalar samaradorligini oshirish uchun tizimli, makroiqtisodiy va hududiy choralarni uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Takliflar

Tadqiqot natijalariga tayangan holda quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. **Hududiy investitsion balansni ta'minlash**
 - o KOB subyektlariga yo'naltiriladigan investitsiyalarni mintaqalar kesimida adolatli taqsimlash;
 - o Past iqtisodiy faollikka ega hududlarda maxsus industrial zonalarini tashkil etish.
2. **Innovatsion yo'nalishlarni rag'batlantirish**

○Innovatsion va IT-sohalardagi KOB subyektlarini imtiyozli kreditlar bilan qo'llab-quvvatlash;

○Innovatsion biznes-inkubatorlar va texnoparklar sonini oshirish.

3. **Moliyaviy inklyuziya va qulay kredit muhitini yaratish**

○Garovsiz yoki minimal garov talab qiluvchi mikromoliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish;

○Kichik biznes uchun moliyaviy savodxonlik bo'yicha keng qamrovli o'quv dasturlarini joriy etish.

4. **Elektron xizmatlar va ma'muriy soddalashtirish**

○KOB uchun soliq, ruxsatnoma, hisobdorlik bo'yicha barcha jarayonlarni raqamlashtirish;

○Tadbirkorlar bilan aloqa qiluvchi davlat tashkilotlarining xizmatlar sifati ustidan monitoring tizimini yaratish.

5. **Monitoring va baholash tizimini kuchaytirish**

○Har yillik KOB sektoriga yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini baholovchi indikatorlar tizimini ishlab chiqish;

○Qabul qilingan dasturlarning amaliy natijalarini tahlil qilish orqali strategik qarorlar qabul qilishni takomillashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi (2024). *Kichik va o'rta tadbirkorlikning rivojlanishi statistik to'plami*.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022). PQ-220-son qaror. *Kichik biznesni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida*.

3. Moliya vazirligi (2023). *Davlat budjeti ijrosi va investitsiya harajatlari hisoboti*.

4. OECD (2023). *Financing SMEs and Entrepreneurs: An OECD Scoreboard*.

5. Lee, S. & Park, H. (2021). *SME Investment Efficiency in East Asia: Empirical Evidence from South Korea*. Journal of Asian Economics, 75(3), 101–112.

6. World Bank (2022). *Doing Business 2022: Comparing Business Regulation in 190 Economies*.